



Sätra brunn Anteckningar om sägner och seder
 i Kila sn. gångna tider; meddelare: Pontus
 Överfjörbohd. Magnusson, Hedäsen, Sätra-Brunn.

Lantarbetet på 1850-60 talet.

jul, Järnsången, väderleksmärken.

De seder och bruk, som här skola antecknas härröra sig från gårdarna inom Sätra rote i Fläckebo socken, Västmanlands län och voro allmänna i denna trakt på 1850-60 talet och på enskilda ställen även längre fram. Vid denna tid funnos inga gårdar här som hade endast jordbruk såsom näringsgren, utan befolkningen skaffade sig vanligen sin utkomst genom körslor "efter förvägarna" som det hette. Förarna bestodo av rödfärg från Falun och järn från bruket i Bergslagen, som kördes till Västerås, därifrån hade man säd, salt och sill, som fraktades upp till Falun. För lönen för en sådan resa var 6 à 7 kr., resan tog vanligtvis en tid av 6 dagar i vardera riktningen. För 1860-talet använde man huvudsakligen var som dragare, den första hästen som användes här på trakten inköptes år 1863 i Falun. Att var merendels användes berodde på att dessa kunde utfodras med det magra och näringsfattiga foder man då hade, huvudsakligen råghalm och dåligt hö, vass och fräken m. m., som togs på de stora ängarna omkring Fläcksjön. Skogsbruket var då också en viktig inkomstkälla för befolkningen, men var vissa tider ytterst dåligt lörande. För huggning av en farnn ved betalades på 1859-60 talet 24 skilling. För tid till Västerås fick man för en farnn på 1860 talet 3 à 5 kr. I Sala på 1885-86, 5 à 6 kr för en farnn. Ett ordinarie hästlass på den tiden

Fröden år 1859 och var gjort helt och hållet av trä. På detta träskverk kunde man, från tidigt på morgonen, under en dag tröska ut 6 tunnor säd och detta ansågs då säsonn riktigt storaktat.

Julfirandet.

Förberedelserna till jul började vanligtvis ett par veckor före helgen. I allmänhet slaktade man till jul ett par svin och ett nötkreatur, som insaltades och räckte för en lång tid framåt. I detta sammanhang kan nämnas, att svinens ända till på 1860-talet "släpites på skogen" under somrarna, där de helt och hålletingo sköta sig själva. Det var då ingenting ovanligt att mitt i djupa skogen träffa på en sugga med en kull smågrisar, som troget följde med modern.

Två sorters dricka bryggdes till jul nämligen julöl och svagdricka. Brygden tillgick så, att man på kvällen den ena dagen röste malt i ett stort kär och "syftade maltet" d. v. s. hällde på vatten, så att massan efter omrörning blev fuktig, varefter den fick stå över natten. Vid trätiden den följande morgonen gick husmodern upp och "maskade på" = slog kokande vatten i karet. Detta upprepades i regel fyra gånger under flitig omrörning, karet var nu så gott som fullt av massan. I ett nytt kär lade man den så kallade "rösten" som ett lager engimmar närmast botten och därovanpå råghalm. Nu silade man ut den fasta massan i det första karet och lade denna ovanpå råghalmen och hade så "rösten" färdig. Det som var kvar i det första karet kokades nu i pannan och hälldes över rösten där det silade igenom och rann ut i en annan "tina", varifrån det åter logs upp, kokades och fick genomgå samma process ett par gånger. Därvid tillsattes vatten, tills man fick den smak och mängd man önskade. Det man nu hade fått kallades vörten och användes till julölet. Härpå kokades nytt vatten

hällen och sparas till sårings tiden på våren. Första gången man sådde på våren äts säkarna upp, och den skulle då vara uppblött i dricka. En särskild julbulle bakades och så åt varje person i gården. Den bakades av rågmjöl och äts på julafton. Luciadagen firades icke. Ett ordstäv förekommer emellertid om Lucia och lyder: "Om stubben har hatt på Luciamatt, så blir det före i julemat". På Torsdag var det synnerligen bra att ingå avtal samt skriva om köpe och fördelskontrakt m. m. Denna dag skulle också fördelarna vara fullständigt utlämnade till fördelsfolk och dylika. Ett par dagar före jul fick alla fattiga personer, gamla avskedadade knekter m. fl. gå omkring i gårdarna och "ta upp julkosten", som det kallades. Denna bestod av bröd, färskt från slakten, julöl och olika sorters matvaror, som tillagats till julen och alltid gavs med stor friskostighet. Den första julgranen i denna trakt fanns i Styby år 1881. Granen kläddes med pappersblommor och äpplen samt talgljus, som bands fast vid kvistarna eller fästes med träklypor, som gjordes i hemmet. Julgranen förekom dock några år tidigare i Lussjö by i Kläckebo socken, varifrån bruket så småningom spreds till omkringliggande gårdar. Julkärve åt fåglarna var också vanlig och var denna ett "bunden" d. v. s. en kärve av havre, som uppsattes, en på julafton, en på nyårsafton och en på trettondagsafton.

På julaftonen gick man upp vid 2 å 3 tiden på morgonen och hördet hem föder till hästar och kor från lador och utågor. Sedan man slutat därmed vid 8-9 tiden, skulle det städas och snyggas upp överallt i bodar, lador och uthus. Alla blanka delar på seldon m. m. samt husgerädsaker av alla slag skulle skuras och ställas fram och slädarna göras

Sedan man ätit middagen på julaftonen, lade husmodern duk på bordet och satte fram steken, som sedan skulle stå på bordet hela julen. Vid måltiderna skar var och en själv av så stor bit han ville ha och steken fick stå kvar på bordet under hela julen, tills den blev slut. Efter måltiderna vechs alltid duken tillbaka över steken och låg på detta sätt till nästa måltid. På samma gång som steken sattes fram, skulle också julljuset ställas fram på bordet. Dessa varo trearmade och stöptes i gårdarna dagarna före julen. Julljuset fick heller icke saknas på bordet under hela helgen. På julaftons morgonen skurades stugugolvet, och på kvällen bars en eller ett par stora halmkärvar in och breddes på golvet, (obs: detta var före 1880-talet, innan julgran började användas) halmen fick ligga på till middagen följande dag. Innan halmen bars ut på juldagen förfärdigades en mängd olika figurer, som efter mörkrets inbrott slungades in i grannstugorna, varvid man klädde ut sig till oigenkännlighet. Halmen på golvet förekom här så sent som på 1860-70-talet, men efter hand ersattes halmen med finhackat grannris, som användes ända till slutet av 1800-talet. Grannriset ströddes ut på det nyskurade golvet på julaftonen och fick ligga, tills kyrkfolket kom hem från julottan, men grannriset skulle innan kyrkfolket kom in vara uttaget och golvet rensopat. På julaftonskvällen äts bl. a. lutfisk och gröt samt den av matmodern särskilt bakade julbullen. Korven fick då också ett mål av det på morgonen hemkörda kött, varvid man talade om för varje ko, att det var jul, och att det var därför som de mndpågnares rikligare än vanligt. Efter kvällsmaten på julaftonen samlades alla invånarna på gården, både gamla och unga, gårdspolk och tjänare, omkring julbordet, varvid husfadern läste högt ut bibeln eller var och en för sig själv

kyrkan, tävlade alla om att komma först fram. I den gård där kyrkfolket kom först hem, gick man först in i gården där kommande hästen och bästa bärningen på fodret. Seden avslutades på 60-talet. Tid hemkomsten skulle någon av de hemma varande stå till reds och ta emot hästerna, som nu fodrades med den på julaftonen iordninggjorda havren. Då kyrkfolket kom in, skulle julbrasan brinna i den öppna spisen. Då hade också husmodern "julglöggen" färdig, som allesammans skulle ha sin större eller mindre portion utav. Julglöggen tillreddes av brännvin, som uppvärmdes samt blandades med sirap, russin, kanel och malört. Då glöggen blivit varm, tände man på den en kort stund, varefter den var färdig att drickas. Tid julmiddagen satt man icke till bords, utan man gick om varandra i stugan omkring julbordet med maten och till spisen, där glöggen fanns att få. Sedan man ätit roade man sig med allehanda lekar och upptåg, då folket från de mindre gårdarna samlades i "stuggården". Bland lekar som förekommo i Styby, och antagligen även andra gårdar, på den tiden kan nämnas att "tämja stutar", "bläsa ut ljuset", "peta gylta" samt "slå pladask". När man skulle tämja stutar, hämpades ett par kraftiga tölmmar från stallet, varefter två av karlarna gjorde snaror på tölmmarna och fäste om fotlederna; och sedan uppljådo all sin kraft för att försöka rycka om häll sin medtävlare, den som först gav sig blev den "tämjda stuten". Då man skulle bläsa ut ljuset fästes ett par tölmmar omkring en takbjälke i stugan, sedan lade sig en av karlarna framstupa på golvet, med bårds benen uppe med tölmmarna ungefär $1\frac{1}{2}$ meter från golvet, så att han fick stödja sig med händerna och hålla benen utsträckt smett uppe mot taket. Nu placerades ett ljus på golvet ungefär en meter bakom takbjälken varpå tölmmarna fästats. Det gällde sedan att komma tillbaka så långt på händerna att ljuset kunde

Allt "slå pladask". Ett par stycken tjocka skinnfällor breddes ut på golvet. På dessa lade sig två karlar med förbundna ögon, utan att de visste var den andra fanns. En ropade en: "Dra sloven ur grytan, annars får du pladask" och så gällde det att slå till och träffa sin motståndare, som naturligtvis försökte att undgå sig och själv bli i tillfälle att på samma sätt slå till sin motståndare. Den som slog fel, slog handen i golvet förstås, och så fortsatte man, tills någon av parterna måste ge sig. Skatten mellan juldagen och annandagen var det en vanlig sed att "gå med stjärnan". Stjärnan gjordes ofta av ramen efter en utnött "rissel", = redskap varmed man sorterade säden efter träsken, på vilken spändes papp eller papper med en stor stjärna på framsidan, varigenom luset utströmmade. Deltagarna (både gossar och flickor) voro vitklädda, gossarna med höga vita spetsiga mössor vilka dekorerats med stjärnor framtill av rött pepper, kungen hade krona på huvudet men var för övrigt lika de övriga deltagarna. Judas var ofta klädd i en ut och invänd skinnpäl, hade pringlar fästade vid fotlederna, en stor lurvig mössa på huvudet och sotad i ansiktet. Han var ofta försedd med en stor gammal penn eller matsäck av skinn. Han skulle nämligen uppsamla allt som behövdes till "stordansen", som anordnades under julhelgen i någon av de större gårdarna. Han körde därför med häst och en stor "skrynda", för att kunna gå med allt vad man fick.

Stjärnsången upptecknad från Styby i Fläckebo socken, flera verser ha troligtvis sjungits fastän dessa nu blivit glömda.

- 1 Guds Son är född i Betlehem på denna dag,
allt efter Guds eget välbehag och vorden höllt.

och skänkte honom gåvor, guld, myrka, rökelser.

- 3 I himlens höjd, all änglar och härskarorne
förkunna frid på jordene och prisar Gud.
Med sina änglatungor, med harpor och basunalynd
de hjärteligt lovsjunger och prisar Herren Gud.
- 4 Ack, kärleks Gud, när jag Din godhet tänker på,
mitt hjärta villigt brista må, ack kärleks Gud.
Som så har älskat världen, att Du Dig själv i döden gav,
och undergick den färdin, att helga få vår grav.

En eller flera av dessa verser sjöngs utanför stugan till gärd-
folket hann stiga upp. Då man kom in sjöngs följande: (med ny melodi)

- 1 "Goder afton, goder afton, både Herre och Fru"
"Både söner och döttrar, så många här bo"
- 2 "Vi önska Eder alla en fröjdefull jul"
"Språn alla olyckor bevara er Gud!"
- 3 "Vi äro de vise männen, vi gingo här in,"
"vi hava sett en stjärna, den tänd var i skyn."
- 4 "Den stjärnan hon var både däjlig och klar"
"Hon stannar ej förr än där Trälsaren född var."
- 5 "När Trälsarn blev född uti Betlehems stad,"
"tre herdor, två kvinnor där inne då var."

S. 8

1864.

LUNDS UNIVERSITET
FOLKMINNESBOK

W. B. ...
p. 1870

Västmanland
Övertjärns h. l.
Kila

Nu få vi tacka eder, för ni trakterat oss så väl.

Till Herren Gud vi beder, att han välsignar Er.

Nu få vi hälsnfara och följa stjärnans klara ljus

Och Herren Gud vi lova uti ett annat hus.

Adjö! Farväl! Åmnur en gång vi säga här: Adjö! Farväl!

Seden att gå med stjärnan förekommer ännu i Sättra - orten fastän delvis under nya former. I vissa delar av socknen gick man även med stjärnan på trettondagsaftonen. Kl. 9 natten mellan juldagen och annandagen gavs staffansvatten åt hästarna. Då skulle också hästarna ha det sista, som var kvar av den på julaftonen iordninggjorda havren, vilken hela tiden förvarats under julbordet. Vid detta tillfälle väcktes allt gårdspolkat och trakterades med smör och bröd samt en bit av julsteken. På annandagen var det allmän sed att höra med unghästarna. Då hästarna efter 1860 talet blevo mera allmänt använda överflyttades seden på unghästarna. Före eller efter dagningen utförde ingen något arbete under hela julen förr än efter Tjugondedagen. De äldre sysselsatte sig då med läsning o. dyl. och de unga gingo för varv i gårdarna på danser och julbalas och roade sig på olika sätt.

Väderleksmärken o. d.

Mycket snö i advent var ett tecken till god äring den kommande sommaren. [Så långa istapparna blevo på ladugårdstaket, så långt blev köet till nästa skörd.] På långfredagsmiddagen äts alltid sill och gröt. Så mycket som man drack på långfredagen skulle man svettas under sommaren. Tiburtiusdagen (14 apr.) kallas första sommardagen. [Om den första sädesärten man såg på våren satt högt från marken blev det god växt på linet under året, i motsatt fall blev linet dåligt. Linfröet skall ses